

## ÖTÜKEN ADI VE YERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Erhan AYDIN\*

### ÖZET

Ötüken'in yerini ve kelime yapısını ele alan bu makalede, Ötüken'in bugünkü Tc ma olduğu önerilmiştir. Ötüken kelimesinin ötü- kökünden fiilden ad yapan +G ve +kAn ekiyle kurulmuş olduğu dile getirilmiştir; Moğolca *etügen* ~ *otogen* ve *idugen* ile kelimeleri arasındaki ilgi üzerinde de durulmuştur.

**kelimeler:** Ötüken, Otgon Tenger, Etügen, Eski Türk Yazıtları, Kök Türkler,

### REFLECTIONS ON ÖTÜKEN ITS PLACE AND NAME

#### ABSTRACT

This article examines the place of Ötüken geographically and word structure of the noun Ötüken. Ötüken is located in the Otgon region where is located in Zavhan-Aymak province of Mongolia. This is a mountainous area with many summits. One of the summits is Otgon Tenger. In the past, Şine Usu and Terhin also suggested two other summits named *As Ö üz* and *Kan Iduk*. Ötüken is constructed by adding +G, verbal noun suffix, and +kAn, denominating suffix, to ötü-. Then, the relationship between Tü. Ötüken, and Mo. *etügen* ~ *otogen* ve *idugen* is examined.

**Keywords:** Ötüken, Otgon Tenger, Etügen, Old Turkic Inscriptions, Kök Türks, Mongolia.

Ötüken Türk yurdu Ötüken'in adı ve özellikle yeri konusunda çok şey söylenmiştir. Yer tespiti için yapılan çalışmalar özellikle Orhon ırmağı yakınlarında bulunan Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarıyla ilgili olduğu Koşo-Çaydam bölgesini Ötüken olarak düşündükleri bilinmektedir. Ötüken kelimesi Moğolca etügen ~ otogen ve idugen ile kurulmuş ve geçmiştir:

Ötüken: Güney 3, 4, 4, 8, 8; Doğu 23.

Ötüken: Kuzey 2, 3, 6, 19.

Ötüken: 15, 17.

Ötüken: Kuzey 2; Doğu 7, 9, 11; Güney 4.

Ötüken: Doğu 3; Güney 5, 6; Batı 1, 2, 4, 5, 5.

Ötüken: Amir: I, 3 ve VII, 2.

#### Ötükeni Görmüş ve Değerlendirmeler:

Ötüken Türk yazıtlarının V. Thomsen tarafından okunuşundan bu yana her araştırmacının belirttiği Ötüken adı ve yeri ile ilgili çok sayıda veri bulunmaktadır. Kendi görüş ve yorumlarımızdan önce bunlar tarih sırası ile verilecektir:

Ötüken tarihî kaynaklarının en önemlilerinden birisi olan Divanü Lûgati't-Türk'te Kâşgarlı İdris bin Rüşdî'nin bir yer tespiti yapmakta ve ne yazık ki bu yer tespiti çok fazla işe yaramamaktadır: 'Ötüken, Moğolçesinde, Uygur ülkesine yakın bir yerin adıdır' (DLT I, 123). F. Hirth'e göre Ötüken, Moğolca Ho-lin-shan'dır. Yine Hirth'in bildirdiğine göre (T'ang-Shu: Kap. 222, s. 6) Ötüken, C'hang-an'ın 6000 li kuzey batısındadır (Hirth 1899:33 not 1). Thomsen De Guignes'ten naklen şunları söylemektedir: "Me-ki-lien'in Orhon nehri yakınlarında, sonraları Ho-lin adını alan bir kent kurdurdu unu ekliyor. Ho-lin ya da Ha-la Ho-lin Karakurum'un Çince adıdır. Daha sonra Mo olların ba kenti olarak büyük ün kazanan ve hâlen Erdentso Manastırının da bulunduğu u, Orhon yakınlarındaki bu kentin 1235'e do ru Ogotay (Ögedey) tarafından kuruldu u"

<sup>B</sup>, s. 6) Ötüken, C'hang-an'ın 6000 li kuzey batısındadır (Hirth 1899:33 not 1). Thomsen De Guignes'ten naklen şunları söylemektedir: "Me-ki-lien'in Orhon nehri yakınlarında, sonraları Ho-lin adını alan bir kent kurdurdu unu ekliyor. Ho-lin ya da Ha-la Ho-lin Karakurum'un Çince adıdır. Daha sonra Mo olların ba kenti olarak büyük ün kazanan ve hâlen Erdentso Manastırının da bulunduğu u, Orhon yakınlarındaki bu kentin 1235'e do ru Ogotay (Ögedey) tarafından kuruldu u"

\* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü/KAYSERİ. erhana@erciyes.edu.tr

söylenmektedir. Bunun içindir ki ehrin kurucusunun Me-ki-lien olmasına üphe ile bakılmaktadır. Bu bilgi daha çok Toue-kioue devleti yıkıldıktan sonra Uygurların ba kenti olan, Orhon'un batısında Erdentso'nun da yakla ık 35-40 km. kuzey batısında bugünkü Karabalgasun harabelerinin bulundu u kent için geçerli olabilir. Bu iki kent çok zaman birbiri ile karı tırlmı tır. Ancak, Tou-kiou'lerin o dönemdeki merkezlerinin de aynı yörelerde oldu u kesin" (Thomsen 2002:99, not 1). Thomsen'in sözünü ettiği ve H. Cordier tarafından ayrıntılı şekilde işlenen Ho-lin veya Ha-la Ho-lin'in bugün Moğolların Harhorin dediği Karakurum'un karşılığı olduğu bilinmektedir. Ayrıntı için bk. (Cordier 1893:68-69). Chavannes'e göre Ötüken, Tamir ve Orhon ırmaklarının çıktığı Hangay tepelerinin bir kısmıdır (Chavannes 2006:14).

Radloff, kelimeyi Uyg. *ötü-* 'auswählen' fiilinden alarak 'ausgewählt, gewünscht, geliebt (immer als Epitheton von *yı* das Waldgebirge)' anlamını vermiştir (Radloff 1895:100); Radloff, Neue Folge'de ise adın, *Ütükan* de okunabileceğini belirtmiştir (Radloff 1897:165). Thomsen ise Hangay dağları ya da güney Altayların doğu taraflarında olabileceğini düşünmektedir (Thomsen 2002:223). Melioranskiy, Ötüken için 'Ho-lin-schan' ifadesini kullanmaktadır (Melioranskiy 1899:84). W. Bang, mektuplarda Uygur metinlerinde sıkça geçen *Tengri kan* > *Tengriken* şeklinden hareket ederek *\*ötü kan* şeklini düşünür ve ekler: "*öt-* 'aradan geçmek' öyleyse *\*ötü kan* > *ötüken* 'geçit sahası' olmalıdır" (Bang 1980:18). P. Pelliot ise Çin kaynaklarında verilen adları incelemiş ve Çinlilerin, eski Türk yurduna Tou-kin-chan veya Tou-kin (*\*Tuo-kiän*) dediklerini ve özellikle Sui-Shu'da Tou-kin; diğer kaynaklarda ise Yu-tou-kin olarak verilmiş olduğunu bildirmiştir (Pelliot 1929:212 ve 217). Orkun, Moğolca Atügen ~ İtügen ile birleştirmek istemiştir (Orkun 1941:164). Von Gabain, Poppe'nin Polinov'dan aktardığı, Hangay dağ sırasının 1000 yıl önceki zamanlarda ormanlarla kaplı olmasının kuşkulu olduğu bilgisini verdikten sonra problemlili *yı* kelimesinin 'Gebirgsweide' olarak anlaşılması gerektiğini dikkatlere sunmuştur. Von Gabain ayrıca *Ötüken*'i geniş bir coğrafya olarak değerlendirerek Hangay dağ sırasının güney-batı ve güney-doğusu ile Tannu-Ola çevresinde görmek istemiş ve Mo. *etügen* 'Erdgöttin', Halhaca *ötögön* ile de karşılaştırmıştır (Gabain 1950:34-36). Ögel, *Ötügen* şeklinde okuyarak Hangay dağlarını işaret etmiştir (Ögel 1957:119). Räsänen < *ötü-ken* şeklinde bir açılımı önermiş ancak ayrıntıya girmemiştir (Räsänen 1957:102). Giraud ise kelimeyi *öt-* fiilinden almak istemiştir (Giraud 1961:148). Hamilton *ötüken* adını, *ötüg* 'dua, yakarı?' +*kan*/

1994:64). Rybatzki ise Ötüken'in, Hangay veya onun bir bölümü olması gerektiğini önermiştir (Rybatzki 1997:51, 97 ve not 255). Gömeç, Şine Usu yazıtındaki yer adlarını işlediği makalesinde Ötüken ile geniş bir coğrafyanın kastedilmiş olduğunu öne sürerek, Selenge'nin kollarının uzandığı bütün alanları içine almakla beraber, Altaylara kadar uzanabileceğini ifade etmiştir (Gömeç 2000:428).

### 3. Eski Türk Yazıtlarında Ötüken Adının Geçtiği Cümleler:

Yukarıdaki bölümde görüldüğü gibi Ötüken'in adından çok yeri üzerinde çok değişik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin Hangay dağ sırası çevresinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Araştırmacıların Hangay dağ sırasında yoğunlaşmasındaki en önemli sebep, Orhon yazıtları diye bilinen Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının dikili olduğu yere yakınlığı ile ilgili olmalıdır.

Yazının bu bölümünde Ötüken adının geçtiği yerdeki cümleler hem eski Türkçesi hem de günümüz Türkçesi ile verilecek ve ardından değerlendirme yapılacaktır:

KT G 3: *Türük kagan Ötüken yı olursar iltä bu yok* 'Türk kağanı Ötüken (ormanlı) dağında oturursa ülkede sıkıntı olmaz'.

KT G 4: *Ötüken yı da yig idi yok ärmi il tutsık yär Ötüken yı ärmi* 'Ötüken (ormanlı) dağından daha iyi (yer) asla yokmuş. İl tutacak (yurt edinilecek) yer Ötüken (ormanlı) dağımıyış'.

KT G 8: *Ötüken yir olurıp arki tirki ısar nä bu ıg yok Ötüken yı olursar bä gü il tuta olurtaçı sän* 'Ötüken'de oturup kervan gönderirsen sıkıntın olmaz. Ötüken (ormanlı) dağında oturursan ebedi yurt tutup oturacaksın'.

KT D 23-24: *Iduk Ötüken y[ı] ....* 'Kutsal Ötüken (ormanlı) dağı'.

BK K 2: *T]ürük [kag]an Ötüken [yı] olursar iltä [bu ] yok* 'Türk kağanı Ötüken (ormanlı) dağında oturursa ülkede sıkıntı olmaz'.

BK K 3: *Öt]ükän y[ı ]da yig i[di yok är]mi il [tutsık yir Ö]tük[än] yı ärmi*

38071070278860082269b

Terhin G 6: *Kagan atanıp katun atanıp Ötüken ortusunda As Ö üz ba Kan Iduk ba kidinin örgin bunta etidim* ‘kağan unvanını alıp Ötüken ortasında As-Öngüz zirvesinin, Kan-Iduk zirvesinin batısında hükümdarlık otağını burada kurdurdum’ (Tekin 1983:805 ve 809).

Terhin B 1: *Ötüken kidin uçnta tez ba inta örgin [anta etidim çıt] anta yaratıtdım* ‘Ötüken’in batı ucunda Tez (ırmağı) başında, hükümdarlık otağını (orada kurdurdum, ordugâh çitlerini) orada yaptırtım’ (Tekin 1983:806 ve 809).

Terhin B 2: *Ulu yılıka Ötüken ortusunda As Ö üz ba Kan Iduk ba kidininte yayladım* ‘Ejderha yılında Ötüken ortasında, As-Öngüz zirvesinin ve Kan-Iduk zirvesinin batısında yayladım’ (Tekin 1983:806 ve 809).

Terhin B 4: *Ötüken eli Tegres eli* ‘Ötüken yurdu Tegres yurdu’ (Tekin 1983:806 ve 809).

Terhin B 5: *Yaylagım Ötüken kuzı kidin uçı tez ba ı ö düni ka uy küniü ...* ‘yaylam Ötüken’in kuzey (yamaçlarının) batı ucu, Tez (ırmağı) başı, doğusu Kanyuy ve Küniü (ırmakları)’ (Tekin 1983:806 ve 810).

Terhin B 5: *ç ilgam Ötüken yiri Ongı Tarkan Süy yağı bodunkı kaganı birigerü uçı Altun yı kidin uçı Kögmen iligerü uçı költ[i]* ‘iç otağım Ötüken; kuzeyi Ongı Tarkan Süy düşman(ımın)ki kağanınki güney ucu Altay dağları batı ucu Kögmen (Tannu-Tuva dağları) Doğu ucu Költi (dağları?)’ (Tekin 1983:806 ve 810).

HT I, 3: *Ötüken öz yirim* ‘Ötüken öz toprağım’ (Sertkaya-Harcavbay 2001:319).

HT VII, 2: *Tä ridä kul(t?) bulmı Ötüken ilindä* ‘Tanrıda kut bulmuş Ötüken ilinde’ (Sertkaya-Harcavbay 2001:327).

#### 4. Değerlendirme ve Öneriler:

##### 4. 1. Ötüken’in Yeri İle İlgili Değerlendirme ve Öneriler:

Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında çok sayıda geçen *Ötüken* adından sonuca ulaşmak mümkün değildir. Çünkü bu yazıtlarda sadece Ötüken’in önemi ve orayı terketmemek gerektiğini ifade eden cümleler bulunmaktadır. Şine Usu ve Terhin yazıtları Ötüken’in yeri konusunda daha açık bilgiler vermektedir. Örneğin ŞU D 9’da geçen *Ötüken yı ba ı anta [As?] Ö üz ba ı anta Iduk ba kidintä Yaba Toku bältirintä anta yayladım* ‘Ötüken (ormanlı) dağı zirvesi, As-Öngüz zirvesi (ile?), Iduk zirvesinin batısında Yabaş ve Tokuş (ırmaklarının?) birleştikleri yerde yazı geçirdim’ cümlesinden en azından Ötüken’in yerini tespiti yardımcı olabilecek kimi yer adları geçmektedir. Bu cümleye benzer cümleler Terhitedirwıt4 yaz

gelmiş ve yerleştikleri Ötüken'deki bu bölgeye de kendi adlarını vermişlerdir (Gömeç 1997:26 not 116) ve (Gömeç 2001:34).

Bozkır Uygurlarından kalan yazıtların Ötüken'in yerinin tespitinde önemli rol oynadığı kesindir. Terhin yazıtının batı yüzünün 5. satırında geçen cümle Ötüken'in yerini aşağı yukarı belirlemektedir: *Yaylagım Ötüken kuzı kidin uçı tez ba ı ö diini ka uy küniüy ...* 'yaylam Ötüken'in kuzey (yamaçlarının) batı ucu, Tez (ırmağı) başı, doğusu Kanyuy ve Küniüy (ırmakları)' (Tekin 1983:806 ve 810). Bu cümleden bozkır Uygurlarının, Tes ırmağının (Mo. Tesiyn gol) doğduğu yerden, doğuda Hanuy (Mo. Hanuy gol) ve Hünüy (Mo. Huni, Hüne, Hünüyñ gol) ırmaklarına kadarki bölgeyi yurt tuttıkları sonucu çıkmaktadır. Terhin B 5'teki bu cümleden Ötüken'in en azından Hanuy ve Hünüy ırmaklarının güneyinde olması gerektiğini söylemek mümkündür.

Terhin yazıtından edinilen bilgilere göre *As Ö üz*, Ötüken'in ortasındadır. *Ba* kelimesinden hareket ederek *As Ö üz*'ün ırmak veya dağ olduğu öne sürülebilir. Tekin'in *As Ö üz* için önerdiği 'beyaz renkli' anlamı gerçekten de ilgi çekici ve önemlidir. Bizce *As Ö üz ba* yani 'ak renkli zirve' ifadesi ile J. Schubert'in önerdiği, Moğollarca kutsal sayılan Otgon bölgesindeki Otgon Tenger dağı kastedilmiş olmalıdır. Bugünkü Moğolistan'ın Zavhan-Aymak sınırları içerisinde bulunan ve 4021 m. yüksekliğindeki Otgon Tenger adlı volkanik dağın, Hangay dağ sırasının en yüksek bölümünü oluşturduğu bilinmektedir (Sanders 1996:162). Otgon Tenger dağının koordinatları ise şöyledir: Kuzey 47° 36' ve Doğu 97° 33' (<http://www.peakbagger.com/peak.aspx?pid=13104>). Moğollarca kutsal sayılan bu bölge, Otgon Tenger'den başka etrafında birkaç zirve daha barındırmaktadır. Bu zirveler Şine Usu ve Terhin yazıtlarında sözü edilen *As Ö üz* ve *Kan Iduk Ba*; *Ötüken* ise zirveleri barındıran bölge olmalıdır. Terhin yazıtının batı yüzünün 2. satırından edinilen bilgiye göre *As Ö üz ba* ve *Kan Iduk ba*, Ötüken'in ortasında bulunmaktadır.

Ötüken ile birlikte kullanılan *yı* 'ın dağ olarak anlamlandırılması doğru değildir. Çünkü *tag* kelimesi eski Türk yazıtlarında dağları ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin: *Ek Tag* (T 44); *Kömür tag* (ŞU K 8) vb. Gerçekten de ünlü Altay dağlarını belirtmek için *Altun tag* değil de *Altun yı* 'ın kullanılmış olması anlamlıdır. Bugün çağdaş Türk dillerinin birçoğunda bulunan *yı* 'ın genel olarak 'dağdaki ovanın ormanı' veya 'dağlardaki orman' belki 'orman (?)' anlamında olması gerekir. *Yı* için ayrıca krş. (Sertkaya 2003:2-3).

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının dikili olduğu Koşo-Çaydam bölgesinin Ötüken olduğu da düşünülmüştür. Ancak Terhin yazıtının bulunuşu ile Şine Usu yazıtındaki bazı problemliler yerlerin Terhin yazıtı yardımıyla çözümlenmesi sonucunda Koşo-Çaydam bölgesinin Ötüken olamayacağı ortaya çıkmıştır. Zaten Bilge Kağan, halkına seslenirken yazıtları neden buraya yani Koşo-Çaydam'a diktirdiğini kuşkuyla yer vermeyecek bir biçimde anlatmaktadır: *On ok oğlı Ja tatı a tãgi bunı körü bili bã gü ta tokıdım y[ag]uk el ärsär ança takı äriğ yärtä irser ança äriğ yärtä bã gü ta tokıdım bitidim anı körüp ança bili* 'On Ok oğullarına ve yabancılarına (On Ok olmayanlara ?) kadar bunu görüp bilin. Ebedî taş diktirdim. (Burası) yakın olduğu için ve kolay ulaşılabilir bir yerde olduğu için, böyle kolay ulaşılabilir yerde ebedî taş diktirdim, yazdırtım. Onu görüp (yazdıklarımı) öğrenin'. Buradan da Koşo-Çaydam'ın kervan yolları üzerinde ve erişilmesi kolay bir yerde olduğu sonucu çıkmaktadır.

#### 4. 2. Ötüken Adı İle İlgili Değerlendirme ve Öneriler:

Bizce *Ötüken* adında kesinlikle *+kAn* eki vardır. De Rachewiltz'in, klasik Moğolcada sıkça geçen ve önceki kelimeye eklenebilen *kan*'ın özellikle unvan, dağ ve ırmak yapımında kullanıldığı görüşünü belirten M. Erdal bununla ilgili *Kadırkan* ve *Burxan* örneklerini vermiş ve *Kadırkan*'ı *kadır* 'harsh'; *Ötüken*'i ise *ötüg* 'prayer' tabanından getirmiştir (OTWF 77). Gerçekten de *Ötüken*'in en gerçekçi açıklaması *ötüg +kän*'dir. Doerfer *öt g* için 'ein beim Chan eingereichtes Gesuch, Eingabe' anlamını verip fiilin Türkçeden Moğolcaya *öçi-* olarak geçtiğini bildirmektedir (TMEN II, 574). Clauson *ötüg* için 'request, memorial to a superior' anlamını vermiş ve Moğolcaya *öçi-* 'to report, propose' olarak ödünç verildiğini ve bunun da Türkçe *\*öti-* fiilinden alındığını ihtiyatla bildirmiştir (EDPT 51a). Hem Doerfer hem de Clauson *ötüg*'ü *Ötüken* ile birleştirecek bir ifade kullanmamışlardır.

Eğer Doerfer ve Clauson'un dediği gibi düşünülürse Moğollarca bilinen ve MGT'de 'yer, arz' anlamında kullanılan *etiügen* (Gabain 1950:36) ile *Ötüken*'i birleştirmek güçlük çıkaracaktır. *Ötü-* fiili Türkçeden Moğolcaya *öçi-* olarak geçmişse bu durumda *etiügen*'in *eçügen* olması beklenirdi. Çünkü *etiügen* (~ *otogen*) MGT'de de yani orta Moğolcada geçmiştir: MGT 113, 254 vb. *Etugen* 'Erde; Mutter Erde' (Haenisch 1962:47) ve (Temir 1995:51 not 2). Ayrıca krş. *oci-* 'nach oben berichten' ve *otogen* 'Erde' (Haenisch 1952:55-56). Günümüz Moğol yazı dilinde ise kelimeler, *öçi-* 'söylemek, cevap vermek, ifade vermek; ibadet etmek, dua etmek; dua, adak, kurban sunmak'; *öçig* 'tanıklık, duruşmada yeminli ifade; dua' (Lessing 2003:982); *etiügen* 'yeryüzünün şamanist tanrıçası' (Lessing 2003:533) anlamlarıyla yaşamaktadır. Bu durumda Tü. *ötü-* fiili çok eski zamanlarda *öçi-* olarak; *Ötüken* adı ise yakın zamanlarda *etiügen* olarak Moğolcaya verilmiş olmalıdır. Oton Tenger dağ adındaki *Otgon* kelimesinin < *Otgon*'dan yani *etiügen* ~ *otogen*'den gelişmiş olabileceğini dikkatlere sunmak istiyoruz. Ancak Ramstedt, Kalmuk sözlüğünde *ot an*'ı 'der letztgeborene, der jüngste sohn' şeklinde açıklayıp kelimeyi Tü. *ot* 'feuer' kelimesinden getirmiştir (Ramstedt 1976:291).

Poppe +*kAn* ekinin, günümüz Moğol yazı dilinde adlara gelerek küçültme ve bazen de dişilik yapmaya yaradığını örnekler vererek anlatmıştır (Poppe 1992:§124). Ekin, Moğolcada organ adları yapmada da kullanıldığını bildiren Poppe, bu ekle ilgili birçok örnek vermiştir. Örneğin: Mo. *udugan* < \**idukän* 'Schamanin'; Bur. *od'ogo* 'ay.'; Dagurcadaki *yadaga* şeklinin de < \**idukän*'den geldiğini belirtmiştir (Poppe 1973:225-226). W. Heissig, bugün Çin sınırları içerisinde bulunan İç Moğolistan özerk bölgesinde, yarı şamanist ayinlerde kadın şamanların yani *idugan*'ların bulunduğunu bildirmektedir (Heissig 1990:224). 'Kadın şaman' anlamına gelen *idugan/idugen*'in Tü. *Ötüken* adı ile ilgili olması gerekir. Gerçekten +*kAn* ekinin günümüz Moğolcasında dişilik yapmada da kullanılıyor olması önemli bir veridir. Çünkü özellikle Yenisey yazıtlarında çok sayıda örneği bulunan *yer-sub* ifadesinde yer-suyun dişi olarak kişiselleştirildiği bilinmektedir. Bugün bile Anadolu'da Malatya ve civarında iyi ürün alınan tarlaya *hatun tarla* dendiği bildirilmiştir (Barutçu Özönder 1998:175).

##### 5. Sonuç:

Bu makalede, *Ötüken*'in adı ve yeri ile ilgili önceki görüşler değerlendirildikten sonra *Ötüken*'in bugünkü Moğolistan'ın Zavhan-Aymak sınırları içerisinde bulunan ve 4021 m. yükseklikteki Oton Tenger dağı civarı olduğu önerilmiştir. Hangay dağ sırasının en yüksek bölümünü oluşturan Oton Tenger dağıyla birlikte bölgede bulunan birkaç zirvenin, Şine Usu ve Terhin yazıtlarında geçen *As Ö üz* ve *Kan Iduk* dağları olduğu düşünülmektedir. *Ötüken* adının da *ötü-* tabanından, fiilden ad yapan +*G* ve addan ad yapan +*kAn* (Mo.?) ekiyle kurulduğu ve *Kadırkan* ile *Tä rikän*'deki +*kAn*'ın aynı ek olduğu ve nihayet Moğolca 'kadın şaman' anlamındaki *idugan/idugen*'in de *Ötüken* kelimesiyle ilgili olduğu önerilmiştir.

##### 6. Kısaltmalar ve Kaynaklar:

- ATALAY, B. (1991<sup>3</sup>): *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, "Endeks". Ankara: TDK.
- BANG, W. (1980): *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*. Çev. Ş. Tekin, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S. (1998): Yenisey Kitabeleri ve Yer - Sular. *Journal of Turkish Studies* 22, (Hasibe Mazioğlu Armağanı), c. II, 171-184.
- CHAVANNES, E. (2006): *Batı Türkleri Tarihi*. Çev. M. Sirman. İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- CLAUSON, S. G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- CORDIER, H. (1893): Situation de Ho-lin en Tartarie (avec une Carte). *T'oung pao* 4, 33-80.
- CZEGLÉDY, K. (1995): Çogay-Kuzı, Kara-Kum, Kök-Öng. Çev. E. B. Özbilen. *Türk Dünyası Ara tırmaları* 97, 51-64.
- DLT bk. B. ATALAY (1991).
- DOERFER, G. (1965): *Türkische und Mongolische Elemente im neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner.

- EDPT bk. S. G. CLAUSON (1972).
- ERDAL, M. (1991): *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GABAIN, A. v. (1950): Steppe und Stadt im Leben der ältesten Türken. *Der Islam* 29, 30-62.
- GIRAUD, R.: *L'Inscription de Bain Tsokto*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- GOLDEN, P. B. (2002): *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. O. Karatay. Çorum: Karam.
- GÖMEÇ, S. (1997): *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: AKM.
- GÖMEÇ, S. (2000): Şine-Ussu Yazıtı'nda Geçen Yer Adları Üzerine. *Belleten* LXIV/240, 427-433.
- GÖMEÇ, S. (2001): Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları. *Türk Kültürü* XXXIX/453, 25-36.
- HAENISCH, E. (1952): *Sino-Mongolische Dokumente vom Ende des 14. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie.
- HAENISCH, E. (1962): *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- HAMILTON, J. R. (1997): Tokuz Oguz ve On Uygur. Çev. Y. Koç - İ. Birkan. *Türk Dilleri Ara tirmaları* 7, 187-232.
- HEISSIG, W. (1990): New Material on East Mongolian Shamanism. *Asian Folklore Studies* 49, 223-233.
- HIRTH, F. (1899): Nachworte zur Inschrift des Tonyukuk. *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*. (Zweite Folge). St-Petersburg. 1-140.
- JISL, L. (1963): Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları. *Belleten* XXVII/107, 387-410.
- KATAYAMA, A. (1999): Tariat Inscription. *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Eds. T. Moriyasu and A. Ochir. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies. 168-176.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1980): Terhinskaya nadpis'. *Sov'etskaya Tyurkologiya* 1980/3, 83-95.
- LESSING, F. D. (2003): *Mo olca-Türkçe Sözlük*. Çev. G. Karaağaç. Ankara: TDK.
- MELİORANSKIY, P. M. (1899): *Pamyatnik' v' çest' Kyul' Tegin*. St-Petersburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk'.
- ORKUN, H. N. (1941): *Eski Türk Yazıtları* IV. İstanbul: TDK.
- OTWF bk. M. ERDAL (1991).
- ÖGEL, B. (1957): Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar. *Belleten* XXI/81, 81-137.
- PELLIOT, P. (1929): Neuf Notes sur des questions d'Asie Centrale. *T'oung pao* 26, 201-265.
- POPPE, N. (1973): Über die Bildungssuffixe der mongolischen Bezeichnungen der Körperteile. *Ural-Altäische Jahrbücher* 45, 223-243.
- POPPE, N. (1992): *Mo ol Yazı Dilinin Grameri*. Çev. G. Karaağaç. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- RADLOFF, W. (1895): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.
- RADLOFF, W. (1897): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Neue Folge. St-Petersburg.
- RAMSTEDT, G. J. (1976): *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- RÄSÄNEN, M. (1957): *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia, Edidit Societas Orientalis Fennica.
- SANDERS, A. J. K. (1996): *Historical Dictionary of Mongolia*. Lanham & London: The Scarecrow.
- SCHUBERT, J. (1964): Zum Begriff und zur Lage des 'ÖTÜKÄN'. *Ural-Altäische Jahrbücher* 35, 213-218.
- SERTKAYA, O. F. - S. HARCAVBAY (2001): Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan Yeni Yazıtlar (Ön Neşir). *Türk Dili Ara tirmaları Yıllı t-Belleten* 2000, 313-346.
- SERTKAYA, O. F. (2003): YıS (YıŞ?)/Yis<sup>1</sup>/Yis/YiŞ Kelimesi ve Akrabaları Üzerine. *Türkiyat Ara tirmaları Dergisi* 13 (Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan), 1-10.
- SÜMER, F. (1994<sup>2</sup>): *Eski TürktıYde ehircilik*. Ankara: TTK.

TEKİN, T. (1983): Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Belleten* LXXIX/184, 795-838.

TEKİN, T. (1994): *Tunyukuk Yazıtı*. İstanbul: Simurg.

TEMİR, A. (1995<sup>3</sup>): *Mo olların Gizli Tarihi*. Ankara: TTK.

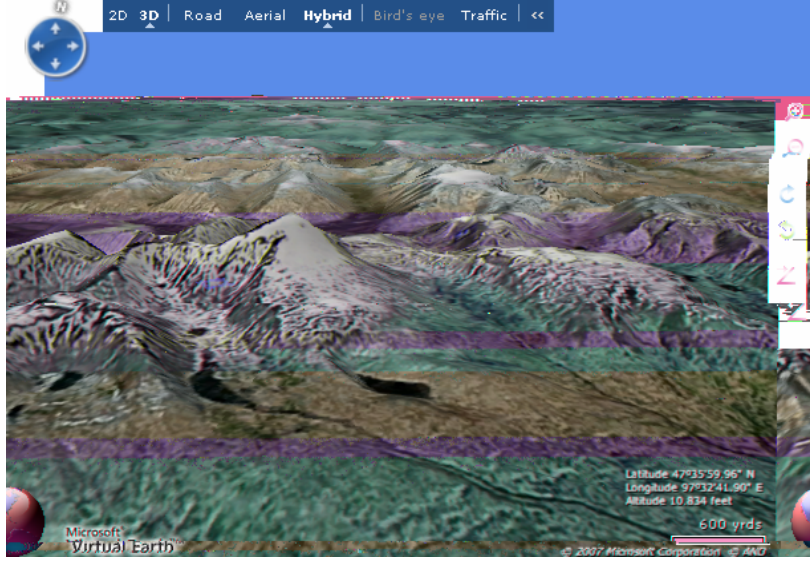
THOMSEN, V. (2002<sup>2</sup>): *Orhon Yazıtları Ara tırmaları*. Çev. V. Köken. Ankara: TDK.

TMEN bk. G. DOERFER (1965).

TRYJARSKİ, E. (1977): Bugünkü Moğolistan ve Eski Abideleri. Çev. N. Yüce. *Türk Kültürü* XV/176, 511-516.

<http://www.peakbagger.com/peak.aspx?pid=13104>. (05.11.2007).

#### 7. Resimler:

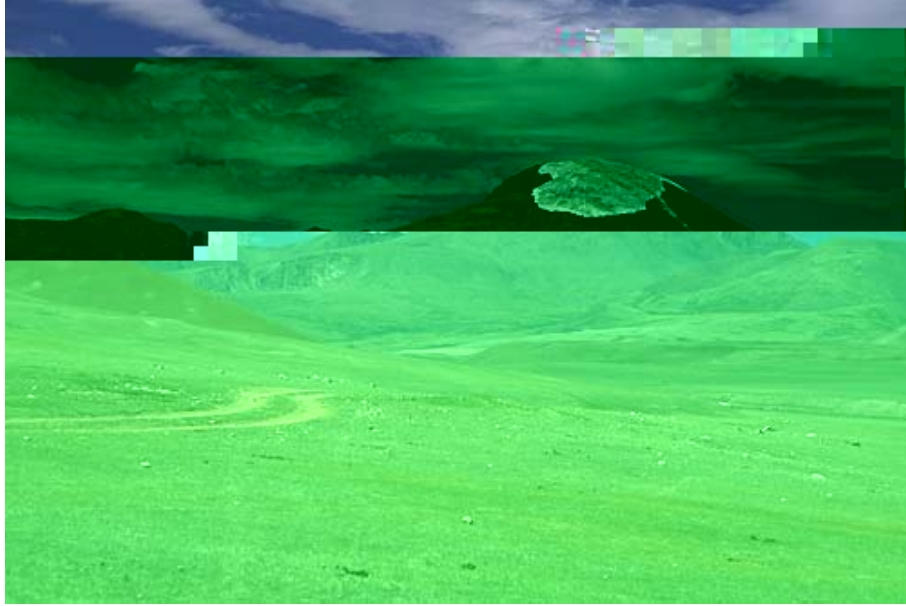


Resim 1: Otgon Tenger'in uydu fotoğrafı



Resim 2: Otgon Tenger dağı





Resim 3: Otgon Tenger dağı



Resim 4: Otgon Tenger dağı civarında ormanlı dağlar